

ПРАВОТО И ПРАВНАТА НАУКА ПРЕЗ СЛЕДВАЩОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ*

Професор Живко Сталев, доктор на юридическите науки

ВЪВЕДЕНИЕ

A

Темата на статията изисква няколко предварителни изяснявания. Първото от тях е, че когато говоря за право, имам предвид измежду различните бития на правото¹ само неговото нормативно битие. А когато говоря за правна наука, имам предвид измежду различните видове теории на правото само т. нар. правна догматика.

1. **Нормативно** е това битие на правото, при което то ни се представя като нещо предписано и затова — дължимо, чието зачитане е гарантирано с държавна принуда. Това право е т. нар. действащо или официално право. То предпоставя източници на право. Първоначално такъв е признатият от държавата обичай, а след възникване на писмеността (около 4000 г. пр. Хр.) — писаното право или, иначе казано — нормативните актове. Такива са актовете, чийто правен ефект се състои в пораждање, изменение или отмяна на правни норми. Нормативното битие на правото включва и индивидуалните права и задължения, които правните норми пораждат пряко или прикрепват към най-различни факти (събития, действия и бездействия). Тези факти се наричат юридически заради посоченото тяхно правно значение².

2. **Правната догматика** е този вид правна наука, която си поставя за цел да изведе от обичаите и нормативните актове следващите от тях правни норми, респ. тяхното изменение или отмяна. Занимаващият се с правна догматика стои на позицията на

лице, обвързано от източника на право. За него той е догма, от която той е обвързан за разлика от положението на този, който се занимава с правна политика, т. е., предлага нормативни промени de lege ferenda.

Правната догматика понастоящем, когато източниците на право са предимно различни видове нормативни актове, предпоставя писан текст, върху който трябва да се размисля, за да се изведе от него нормативният му смисъл — т. нар. воля на законодателя. Затова правната догматика е възникнала и се е развила едва след възникване на писаното право, а не преди него. Като се има това предвид, известният социолог на правото — Luhmann, до известна степен язвително, нарича правната догматика „наука за текстовете“. А друг теоретик на правото — Kischmann, отрича на правната догматика качеството на истинска наука (вж неговия памфлет *Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz*), тъй като достатъчно е едно „драсване на перото на законодателя, за да се превърнат цели библиотеки от правно-догматични съчинения относно изменения закон в купища ненужна хартия.“

Това, разбира се, са прекалености. Правната догматика е абсолютно необходим помощник на действащото право, защото чрез даденото от нея гълкуване на неясни, противоречиви или непълни разпоредби на нормативни актове, тя предлага на всички занимаващи се с приложение на действащото право (съдии, администратори, адвокати, юрисконсулти и т. н.) една ясна, безпротиворечива и пълна система от правни норми, годна да служи като регулатор на поведението на техните адресати. Затова правната догматика е една от най-старите науки.

Още по времето на Юстиниан (530 г. сл. Хр.) са съществували две юридически школи — едната в Цариград, а другата — в Бейрут, и професорите в тези школи са в същност тези, които създадоха прочутия, промулгиран от император Юстиниан, *Corpus juris civilis*. Ето защо юридическите факултети са едни от най-старите висши учебни заведения и в тях и досега централен предмет на преподаване е правната догматика. Нея има предвид докладът, който ще се опита да скицира какъв следва да бъде нейният предмет през следващото столетие и хилядолетие. Струва ми се, че юридическите факултети трябва да обсъдят задълбочено и

обстойно своите предстоящи преподавателски задачи, ако искат те да бъдат надлежно изпълнени.

Б

Второто предварително изясняване се отнася до въпроса: ще има ли право през идващото и следващите хилядолетия?

Като поставя проблема за правото и правната наука през следващото хилядолетие, статията предпоставя дълбокото убеждение на автора, че и през следващите хилядолетия ще има право като необходим регулатор на човешкото поведение. Основанията за това убеждение са две:

1. Правните преживявания, подобно на всички етични преживявания, имат своята биологична опора в неокортекса на мозъка. От тази гледна точка те са генно обусловени, а промени в генетичния код на човека за едно хилядолетие не може да се очакват, като се има предвид, че от възникването на човека до днес са изтекли 2 500 000 години, от които 200 000 обхващат последния стадий от развитието на човека в сегашния му вид на *homo sapiens*, който е създал правото.

Теорията за делегализацията, според която е желателно правото да се отдръпне от редица области, които сега урежда, за да освободи човешкото поведение от оковите на правна уредба, е според мен една илюзия. Съвременните и бъдещите човешки общества не само че не могат да се освободят от правото, но ще стават, това е моето убеждение, все по-зависими от него.

2. Второто основание за убеждението ми, че правото ще продължи да съществува и през следващите хилядолетия, е, че порядъкът без право, в какъвто човекът е живял през по-голямата част от своето съществуване, е възможен само в малките човешки групи — от 50 до 60 души, в които се е ограничавало първоначално човешкото общество. Това са т. нар. от социологията “face to face societies”, в които всеки може да наблюдава поведението на всеки така, че отклонението от възприетия от групата порядък веднага се установява и санкционира. Обществото, в което понастоящем живее човекът (и все повече в бъдеще ще живее), са големите градски агломерации. В тях отделният човек потъва в морето на огромен брой индивиди така, че нито той може да следи поведе-

нието на другите, нито те — неговото. Такова човешко общество не може да съществува без правото като решаващ фактор за социална кохезия, за взаимно координирано поведение, надградено върху инстинкта за съжителство. Не случайно още римските юристи казваха образно, че „където има общество, има и право“, имайки предвид, разбира се, съществуващите по тяхно време човешки общества.

В

Последната предварителна бележка се състои в това, че когато говоря за правото през новото хилядолетие, аз нямам претенцията да притежавам пророческата дарба да предскажа какво ще гласи правото, т. е., какво ще разпореждат нормативните актове даже в непосредствено бъдеще, а още по-малко — в края на хилядолетието. Моите предпазливи и скромни предположения се отнасят поради това само за началото на хилядолетието, в което ще навлезем, т. е. — за първите стъпки на очакваното развитие, и то до големите линии на неговото развитие, а не до съдържането на отделни негови норми.

ОЧАКВАНТО РАЗВИТИЕ

I.

1. Това развитие е вече започнало и ще продължи у нас с възприемане на правото на Европейския съюз от нашето право чрез национални нормативни актове, които да го възпроизвеждат, като условие за приемането ни в Европейския съюз. Това право се състои от регламенти и директиви на Съвета на министрите на ЕС. Регламентите ще трябва да бъдат превърнати в национално право така както те гласят. Що се касае до директивите, които целят хармонизиране на правото на държавите-членки на ЕС, те допускат известни отклонения съобразно конкретните особености на съответната държава. Те наподобяват от тази гледна точка, без да съвпадат с тях, моделите за закони, от които са възможни отклонения, защото те също не целят унификация, а само хармонизиране на националното право. Пример за такъв закон е Законът-модел на УНСИТРАЛ за международен търговски арбитраж, който

България възприе с известни отклонения чрез Закона за Международния търговски арбитраж от 1988 г.

2. Когато България стане член на Европейския съюз, превръщането на регламентите в национално право чрез тяхната рецепция няма да е вече необходимо. Те ще стават пряко част от международната съставка на българския правопорядък.

3. Ако в далечно бъдеще би се стигнало до федерация на държавите в Европа, които образуват ЕС — нещо като европейски съединени щати — това би наложило нова Конституция на България, отговаряща на нейния нов статут на държава-членка на федерация.

II.

Глобализацията на международните икономически отношения налага създаването на транснационално право. Тази глобализация е вече започнала. Не случайно сборникът от статии, издаден миналата година в чест на големия германски специалист по граждански процес проф. Шулице по случай неговата 65-годишнина, е озаглавен „Глобализация на правото“. Тази глобализация на правото или, иначе казано, неговата интернационализация с помощта на международни договори, ще се увеличава все повече и повече през следващото столетие и хилядолетие, така че то ще се характеризира с непрекъснато нарастване на относителното тегло на неговата международноправна съставка. На тази съставка на действащото право беше посветена международна конференция, организирана от Правния институт в Мюнстер — Германия, под наслов „Транснационално право — настояще и изгледи“, която се състоя през м. май т. г.

Международните източници на право могат да бъдат международни договори или нормативни актове, издавани от международни съюзи (например, регламенти и директиви на Съвета на министрите на Съвета на Европа).

Международните договори като източник на право биха могли да бъдат окачествени, поради нормативния им ефект, като международни нормативни съглашения.

Характерно за международното нормативно съглашение е, че по фактически състав то е един международен договор, сключван съобразно Виенската конвенция за международни договори, а

правният ефект на този международен договор не се изчерпва с междудържавното задължение на страните по договора да го спазват, но включва всички характерни белези на един нормативен акт, защото дава правна уредба на съответните категории от правоотношения между правните субекти (граждани и юридически лица), които са подчинени на юрисдикцията на държавите-участнички в международните нормативни съглашения. Броят на тези международни нормативни съглашения ще бъде с тенденция да нараства и те се очертават като един твърде важен елемент на правното развитие през следващото столетие.

III.

Друга особеност на развитието на правото през следващото негово столетие, а и след това, ще бъде нарастващо ускоряване на промяната на обществените отношения, изискващи нова правна уредба. Тази промяна ще се дължи на очакваното бурно развитие на науката и техниката през следващото хилядолетие. Достатъчно е в това отношение да се има предвид очакваното развитие на използването на компютрите и чрез тях — на Интернет. Ако вече има компютър, който може да играе шах и да побеждава световни майстори на шахматната игра, може да се очаква разработването на компютри, които в бъдеще да заместят човека при решаване на сложни умствени задачи.

За да разберем значението на ускоряването на правните промени, които можем да очакваме, е добре да се върнем назад в историята на правното развитие и да съпоставим бързината на неговото развитие с очакваната през новото хилядолетие. След възникването на правото човечеството е живяло вероятно хилядолетия само с помощта на обичайното право. Първият писмен правен паметник — т. нар. Кодекс на вавилонския цар Хамурапи (съобразно съвременното изписване на неговото име), е бил написан на полиран камък през XVII в. пр. Хр. Около 450 г. пр. Хр. 12-те бронзови таблици на древното римско право бяха изложени на площада на град Рим. Те бяха последвани от класическото и следкласическото римско право. В 530 г. сл. Хр. бе издаден Юстиниановият граждански законник (*corpus juris civilis*). И само 200 години ни делят от Наполеоновия Граждански кодекс, който ние възприехме чрез реципиране в отделни закони на Италианския

граждански кодекс. А от Гражданския кодекс на Германия ни делят само 100 години. През тези 100 години бързината на правното развитие се увеличи още повече.

След Втората световна война бе създадено т. нар. социалистическо право. Преди 10 години то рухна заедно със Съветския съюз и СИВ, за да бъде заместено в бившите социалистически държави в Европа от ново право, и за първи път в тяхната история — и от конституционно правосъдие. Това е достатъчно, за да се види непрекъснатото ускоряващият се темп на правните промени. Тази бързина няма да се намалява, а ще се увеличава.

Изводът е, че ускоряващата се бързина на промените на обществените отношения ще предизвика и бързи законодателни промени. Много от съставките на правната система, поради тяхната малотрайност, ще представляват, образно казано, **уредби-еднодневки**.

IV.

Друга особеност на правното развитие през следващото хилядолетие ще бъде, струва ми се, непрекъснато увеличаващото се **специализиране** на правната уредба. Това специализиране ще се състои във възникване на все по-нови и нови подразделения вътре в рамките на основните правни клонове (например, компютърно право). Това специализиране започна впрочем още през втората половина на предходното столетие. То намери израз в създаване на специализирани отделения в съдилищата, посветени на отделни клонове на правото, например търговски, трудови, семейни отделения на съдилищата. Във ФРГ например има пет върховни съдилища: първото от тях има за предмет гражданско, търговско и наказателно право, а другите са Върховен административен съд, Върховен трудовоправен съд, Върховен финансов съд и Върховен съд по социално осигуряване.

В областта на адвокатската професия възникнаха в САЩ и големите европейски държави т. нар. правни фирми — т. е. сдружения от адвокати-специалисти в областта на различни клонове на правото и техните специализирани поделения. Някои от тях имат клонове и в чужбина. Такива адвокатски фирми има вече и у нас.

Юристът — специалист във всички правни материи, принадлежи вече на миналото. Бъдещето все по-наложително ще

изисква специализация на работещите в областта на правото практикуващи юристи като съдии, администратори, юрисконсулти и адвокати.

КАК ЩЕ СЕ ОТРАЗЯТ СКИЦИРАНИТЕ ПРОМЕНИ НА ПРАВОТО ВЪРХУ ПРАВНАТА НАУКА

I.

Струва ми се, че неизбежната последица на първо място ще бъде необходимостта да се въведат нови правни дисциплини, като например теория на нормативните актове (вж по-долу т. III). Радостен е фактът, че във всички юридически факултети вече се чете задължителен курс по право на Европейския съюз, включващо очертаване на историческото възникване на това право, неговото развитие, органите, които го създават и органите, които го прилагат, и по-специално — Съдът на европейската икономическа общност със седалище в Люксембург. Желателно е часовете за този курс да се увеличат, като се има предвид неговата важност с оглед перспективата България да стане член на Европейския съюз.

II.

В съществуващите правни дисциплини е препоръчително да се включи раздел, посветен на международноправната уредба на отношенията, до които се отнася съответният правен клон. Неговото преподаване не може да остане ограничено до националните правни източници, а трябва непременно да обхване и международноправната уредба на отношенията, до които съответният правен клон и посветената на него правна дисциплина се отнасят, като например: международен граждански процес, международен наказателен процес, международно търговско право, международно трудово право и т.н. Като пример за изпълнение на подобна задача аз бих посочил току-що издадената монография, заслужаваща всяка похвала, посветена на международното трудово право, от проф. В. Мръчков. Към това бих прибавил, що се касае до международния граждански процес, че нашето встъпване в Европейския съюз вероятно ще доведе до ратификация на международната конвенция, сключена през 1988 г. в Лугано — Швейцария, между държавите-членки на Европейския съюз, за взаимно признаване и

изпълнение на съдебните решения, постановени от съдилищата на тези държави.

III.

Когато говорим за нови правни дисциплини, трябва да бъде изтъкната нуждата от правна дисциплина, посветена на проблемите, свързани с нормативните актове или, образно казано — на нуждата от обща теория на законодателството, като понятието „законодателство“ се схваща твърде широко, за да обхване всякакви национални и международни нормативни актове, независимо от техния ранг и автор. Само така ще се отговори на тяхното разнообразие и усложняване. Тази дисциплина би трябвало да включи следните раздели:

1. Понятие за нормативен акт, който е волеизявление на орган с нормотворческа компетентност, обвързващ неопределен кръг от адресати, като специфичният правен ефект на този акт се състои в създаване, изменение или отмяна на правни норми.

Характерно за нормативния акт от гледна точка на фактически състав е, че за него писмената форма е условие за валидност и че той се обнародва, като обнародването му е условие, за да влезе в сила. Това важи не само за националните нормативни актове, но и за международните договори, имащи нормативен ефект, които според чл. 5, ал. 4 на Конституцията стават част от българското законодателство, така че като него подлежат на обнародване.

Тук е мястото да се отбележи важната разлика между разпоредба на нормативен акт и правна норма. Така както клаузите на договора, образуващи неговото съдържание, не трябва да се смесват със субективните права и задължения между договарящите страни, защото те са правни последици, породени от договора като специфичен негов правен ефект, така и разпоредбите на нормативните актове не могат да се идентифицират с правните норми, към чието създаване, изменение или отмяна нормативният акт е насочен. От разпоредбите на нормативните актове чрез тълкуването им се извеждат правните норми. Разпоредбата, понеже е в писмена форма, има веществено битие, а нормата има само духовно битие. Разпоредбите може да са неясни или противоречиви, в тях може да има празнини, докато нормите трябва да са ясни, безпротиворечиви и пълни. Иначе те не биха изпълнили регулиращата си функция.

2. Втората важна съставка на теорията на нормативните актове е разглеждане на различните видове нормативни актове, а именно: а) национални нормативни актове и б) международни нормативни актове. От своя страна те се разделят на международни договори (вж по-горе б. II) — т. нар. международни нормативни съглашения (например: Международният пакт за граждански и политически права, Международният пакт за икономически, социални и културни права, Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Нюйоркската конвенция за признаване и изпълнение на чуждестранните арбитражни решения, Виенската конвенция за международната продажба на стоки и т. н.) и нормативни актове на международни организации (например регламентите на Съвета на министрите на Съвета на Европа).

3. Третата съставка на предлаганата теория се отнася до изработване на нормативните актове и, по-специално — на националните нормативни актове. Както е известно, у нас то е уредено от Закона за нормативните актове и Указа за неговото прилагане. Касае се за изключително важна задача, защото от качеството на нормативния акт зависи ефективността на неговото практическо прилагане.

4. Един друг раздел на тази теория следва да бъде посветен на проблема за условията за валидност на нормативния акт и последиците от неспазването им както с оглед на процедурата (производството) за неговото издаване, така и с оглед на съответствието на неговите разпоредби с висшестоящи спрямо него нормативни актове (например, съответствие на закона с разпоредбите на Конституцията; съответствие на правилниците на Министерския съвет с Конституцията и със закона, за прилагане на който правилникът се издава, и т. н.).

В тази връзка бих искал да изтъкна революцията в областта на нормативните актове, която бе постигната чрез конституционното правосъдие. Преди него проблемът за порочния закон изобщо не можеше на практика да се постави. Законът стоеше, така да се каже, във и над проблематиката за порочния акт, защото той предписваше условията за валидност на подзаконовите нормативни актове и на най-разнообразните индивидуални правни актове

независимо от това дали те спадат към публичното или към частното право (съдебни решения, административни актове, многостранни, двустранни и едностранни правни сделки и т. н.). На тази позиция на закона тури край конституционното правосъдие. То направи противоконституционния закон атакуем и доведе на практика до проблема за порочния закон и за последиците от неговата порочност (нищожност, както е според Конституцията на ФРГ, унищожаемост с действие занапред, както е в преобладаващата брой държави, включително и у нас).

5. Следващият проблем на теорията на нормативните актове е този за тяхното тълкуване. Този проблем включва способите за тълкуване и силата на акта, с който тълкуването се дава.

Способите за тълкуване се приспособяват към несъвършенствата на разпоредбите, предизвикващи нуждата от тълкуване. Ако разпоредбата е неясна, неяснотата се отстранява чрез тълкуване на думите, използвани за нейното формулиране (т. нар. езиково тълкуване), или чрез разискванията при издаване на нормативния акт (т. нар. историческо тълкуване). Когато между разпоредбите има противоречие (срв. например чл. 46 ЗНА и чл. 4 ЗГС), влиза в действие т. нар. систематично тълкуване, а когато разпоредбата е непълна, т.е., не дава пълен отговор на въпросите, които подлежат на уредба материя поставя, празнините се попълват чрез аналогия на закона или чрез аналогия на правото, т.е. — съобразно неговите основни принципи.

Силата на тълкуването е различна според това кой го дава. То обвързва всички, когато органът, издал нормативния акт, го тълкува. Със същата сила се ползват тълкувателните решения на Конституционния съд (вж чл. 149, ал. 1, т. 1 от Конституцията). С обвързваща сила спрямо съдилищата и административните органи се ползват тълкувателните решения на ВКС и на ВАС (чл. 86 и 97 ЗСВ). Тълкуванията, давани от съдилищата, са от значение за съответните дела, разгледани от тях. Що се касае до тълкуванията, давани от правната догматика, те нямат задължителна сила. Те разчитат на убедителната сила на аргументацията, която ги подкрепя. На проблемите за тълкуване на правото трябва да се набляга при преподаването не само от предлаганата теория за нормативните актове, но и от всички особени правни дисциплини, защото

без тълкуване на разпоредбите на нормативните актове те в много случаи не биха могли да бъдат приложени.

IV.

Като се има предвид изгъкнатата характеристика на част от нормативните актове като нормативни актове-еднодневки, както и колосалният нормативен материал, образуван от нормативните актове с национален и международен произход, очевидно е, че преподаването в юридическите факултети не може да си поставя за задача да изисква от студентите пълно овладяване на материала, защото то е не само невъзможно, но е и безцелно поради бързите нормативни промени. Затова лекциите, упражненията и изпитите трябва да бъдат насочени към изграждане на самостоятелно мислене на студенти, годни да се справят сами като практикуващи правници с тълкуването и прилагането на новия и непрекъснато променящ се нормативен материал.

V.

Заслужава също така да се обсъди дали в последните години на обучението трябва да бъдат включени специализирани правни дисциплини, подготвящи юристи-специалисти по определени материи. Ако това би било прието, в дипломите за завършено висше юридическо образование би следвало да се отбелязва, че студентът е получил специализация в съответната област, до която се отнасят специализиращите правни дисциплини.

VI.

В края на статията аз бих искал да отправя няколко думи към студентите, които учат в юридическите факултети.

От тях ще зависи приложението на правото и неговият успех в нашата страна.

Те би трябвало да имат предвид, че мисълта мисъл ражда и затова колкото повече прозорци към чуждата мисъл те биха могли да си отворят, толкова повече ще се усъвършенства тяхното собствено правно мислене. Затова овладяването на чужди езици би трябвало да бъде една от най-важните цели, които студентите в Юридическите факултети трябва да постигнат.

Овладяването на чужди езици е необходимо условие и за да бъде използвана богатата информация, която може да се получава с помощта на Интернет. Значението на тази информация расте

непрекъснато. Нейното използване е едно важно средство за обогатяване на мисълта.

В голямото съревнование през следващото хилядолетие между нациите и държавите ще спечели тази, която разполага с най-добрите мозъци. Колко това е вярно се вижда от примера на САЩ, чиито успехи в областта на науката и техниката, а чрез тях — и в икономиката, се дължат на т. нар. „изсмукване“ на мозъци (brain drain) от всички краища на света и по-специално — от Европа. Към тази политика се насочват понастоящем и водещите европейски държави — ФРГ, Великобритания и Франция. Ние нямаме средства, за да „изсмукваме“ мозъци от други държави, но можем и трябва да положим усилия за подготовка на наши творчески мислещи специалисти.

* Статията възпроизвежда лекцията, изнесена от автора пред студентите от Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 19 май 2000 г.

¹ Вж за тях моята монография „Нормативната сила на фактическото“. С., 1977, с. 11 — 23.

² Вж по-подробно статията ми „Правни норми и юридически факти“. — Соц. право, 1984, № 11.

ПРАВТО И ПРАВНАТА НАУКА ПРЕЗ СЛЕДВАЩОТО
ХИЛЯДОЛЕТНЕ
(LAW AND LEGAL SCIENCE IN THE NEXT MILLENNIUM)

Author(s): Zhivko Stalev

- **Keywords:** law; legal science; development
- **Summary/Abstract:** The present work focuses on law as a normative entity and legal dogmatics as a type of legal science. The question is whether there will be the law in the coming and next millennia. Its expected development is commented on, as well as how changes in the law will affect legal science.

TRANSLITERATED REFERENCES
NOT WRITTEN IN THE ROMAN SCRIPT

- СТАЛІЕВ, Ж. Нормативната сила на фактичкото. С. (Stalev, Zh. Normativnata sila na fakticheskoto. S.), 1997
- СТАЛІЕВ, Ж. Правни норми и юридически факти. – Соц. право (Stalev, Zh. Pravni normi i yuridicheski fakti. – Sots. pravo), 1984, № 11